

זלי גורביץ'. על המקום. תל אביב: עם עובד. 2007. 223 עמודים

עידו יואב*

"המקום" הינו מושג מופשט שנוכחותו ניכרת בחיי היומיום הישראלי. הסכסוך הישראלי-פלסטיני על האדמה, מפעל היישוב הציוני והיחסים שבין האדם למקום במקרא הינם דוגמה חיה ומובהקת לכך. יש להודות כי יקשה על אדם מן היישוב להעביר יממה שלמה בחייו בלי שסוגיות מקומיות אלו יפקדו את מפתן דלתו, אך עם זאת, המושג קשה להגדרה ולהבנה מיידית, והוא כמו דורש העמקה וחקירה מגוונת ורבת פנים.

בדיוק בסוגיה זו עוסק ספרו של זלי גורביץ' על המקום. גורביץ' פונה להקים חקירה אנתרופולוגית-פנומנולוגית אודות "תפיסת המקום העברית-יהודית", כפי שהיא משתקפת מסדרה של ניתוחים טקסטואליים הרמנויטיים: מן המקרא, מן המקורות, מיצירות ספרותיות ומשירי ילדים. גורביץ' מבקש להתחקות אחר נוכחותו של המקום בחיינו הכתובים ואחר תולדותיו ומופעיו בתרבותנו, באופן אינטרוספקטיבי המנתח את חוויית המקום ואת רשמיה כפי שהוא עצמו כמתווך-מתרגם בן התרבות בת ימינו חווה אותה.

הספר בנוי משישה שערים: הוא נפתח במאמר ותיק משנות התשעים שכתב גורביץ' עם גרעון ארן ("על המקום") וממשיך בפרק "ההווה הישראלי" המאופיין בקושי להתחבר למקום הקונקרטי-פיזי וליומיומי, דרך "הגירוש מגן העדן וכיו"ב", שהוא שער המתחקה אחר התהוות המקום היהודי במקרא. בהמשך מופיע השער "אי-מקום או רובינזון קרוזו בארץ ישראל" המציג ניתוח של יחסי אדם, בית ותרבות, והשער "שירים והימנונות", שבו ניתוח שלושה שירי ילדים ישראליים ביחס לחוויית המקום. הספר נחתם בעיון בגבולות, בפרק "על הגבול – חסימות, מעברים, טיולים" העוסק בתווך שבין הגבול הפיזי לגבול המושגי ובוחר את מרכזיותה של חוויית הגבול כאבן יסוד בחוויה הסובייקטיבית ובשפה.

עיון במקום ובמרחב באמצעים ובמסגרת אנתרופולוגיים יכול להוות קרקע קסומה ופורייה במיוחד ל"פיצוח" מושג מופשט, נוכח ורלוונטי מעין זה, בייחוד אם רגליו נטועות בעולם-החיים (Lebenswelt) היומיומי. דומני ששם כוחה של האנתרופולוגיה לנסוק (עדיין, אולי יותר מכל דיסציפלינה אחרת)! מבחינה זו היטיב גורביץ' בבחירת הנושא בדיוק ובכישרון רב, ואין ספק שהוא זוהר בקריאות הכיוון שלו, בכותרות, בכותרות המשנה, בטביעת שמות למושגים ובמטבעות הלשון. ואולם, דומה שהוא נותר בחזקת מי שאינו פורע את שטר חובו כשמדובר בהתקנת העיון גופא, על טווחיו ועומקו: בכתיבתו של גורביץ' כמו נעדרת המנה העיקרית. כל הגינונים והסימונים כמו מתקדמים לקראת איזה דבר, אך הקורא נותר עם פני השטח בלבד.

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

1 ראו למשל כתיבה אתנוגרפית כזאת אודות מרחב ומקום אצל בודריאר, ז' (2000 [1986]). אמריקה. תל אביב: בבל. וכן אצל או'ה: (2002 [1986]). *In the metro*. Minneapolis: University of Minnesota Press

אפשר שעניין זה נובע מבחירת מסגרת הניתוח המתודולוגית, שהיא טקסטואלית-הרמנויטית-מיתולוגית (כמו זו של כמה וכמה אבות מזון אנתרופולוגיים קדומים כדורקהיים, מוס ולוי-שטראוס) ומאופיו של הניתוח שאינו שיטתי ביסודו, אלא אסוציאטיבי-אינטואיטיבי (כדרכם למשל של זימל, בנימין וגופמן). אך דומה שזה אינו עיקר חולשתו. חולשתו העיקרית של החיבור מגולמת בכך שאינו חודר את פני השטח העטוי במיתולוגי המסמא, הנסתר, הדרוש חישה, ותחת זאת הוא מלטף ומותיר בשגור, במפויס, כמעט כשופר הגמוני. כסוכן מיתולוגי, רוחץ כשעיון בלתי ביקורתי בידו.²

גם בבחירת הקורפוס הטקסטואלי חוטא לדידי גורביץ' כשהוא בוחר להתמקד דווקא בטקסטים מיוחדים, גדולים, כמו התנ"ך, ספר הזוהר, המשנה, כתבי ברנר, מסות של ביאליק, קולם של גדולי הדור. טקסטים ודוברים שהפנייה אליהם, קריאתם, נוכחותם ושפתם מסמנות חריגה מרחיקה משגרת היומיום.³ דומני שדווקא בחירה זו היא שמכשילה את התמה המרכזית של הספר, לפיה היהודים בישראל מסוכסכים עם המקום, עם היומיום "הקטן" של חייהם, שאינו מתיישב כהלכה עם הגדולה והקדושה של המקום.⁴ כאן מתעוררת שאלה מטרידה: האם חקירה מעין זו אינה טועה בכך שהיא מבקשת להתחקות אחר המקומי-היומיומי, הקטן, בעוד שהיא פונה דווקא לניתוח טקסטים גדולים? לשון אחר, מי שמחפש את הקטן בטקסט הגדול ולא ימצאהו (על נקלה) שלא יתפלא; ודאי שלא יציא מכך את מטה לחמו.

כאמור, הספר נפתח במסה של גורביץ' וארן. זהו חיבור שהמטא-טקסטואליות שלו נוטה לפשטנות, שחוזר כהד ציוני-הגמוני (אחוס"לי)⁵ ומספר את סיפורם הגדול של הציונים השבים לארצם הקטנה לאחר אלפיים שנות גלות ובוועלים את האדמה, את הערבים, את התנ"ך ואת כל מה שאפשר לבעול ולרוץ לספר לחברה, כשרגליהם הלבנבנות והעדינות, כמו ידיהם הלבלריות ההולכות ומתגידות, עוטות שלמת שריר נוקשה ויבלות לנגד עינינו המשתאות, הנתונות במקרא, בספר הספרים ממש, בארץ בראשית של אברם אבינו. ומשם דרך היהודי הגלותי, בואך מיתולוגיית הצבר האלמוגית בת ימינו אנו. לטעמי, אף הבחירה לפתוח את הספר בחיבור ותיק ובעייתי זה היא כשלעצמה מכשילה, ונראה שראוי היה (למצער) לצרפו כנספח אחרית.

בהמשך משיל גורביץ' את ארן, וכמו משתנה-מתעורר קול משוחרר ועדיף פי כמה, אך המנגינה נשארת: סיפורו של החלוץ, היהודי השב לארץ אבותיו כשבראשו מהדהדים סיפורי בראשית והוא נתון במתח בלתי טבעי, בלתי מיושב, מטריד, שמייחד אותו. בין הרוחני (המקום והזמן הגדולים [עמ' 25-26]) ובין היומיומי המקומי. כאן חוזר וטוען גורביץ' שאין לישראל הווה של ממש ושהוא נתון בין הפאתוס-האתוס הגדול של ההיסטוריה שלו ובין

- 2 לעניין החשיפה המיתולוגית ותורתה ראו בירת', ר' (1998 [1957]). מיתולוגיות. תל אביב: בבל.
- 3 יוצא מכלל זה העיון ברומן המסע רובינזון קרוזו (עמ' 134), שמתמקד בשגרת יומו של פליט על אי בודד.
- 4 "...היחס למקום הוא כפול – שואפים אליו ומקדשים אותו ובה בעת נרתעים ומסתייגים ממנו" (ראו בגב הספר).
- 5 קימלינג, ב' (2001). קץ שלטון האחוסלים. תל אביב: כתר.

המקומיות היומיומית, ללא יכולת להתחבר למקום' (עמ' 68). חולפים עמודים רבים, ושוב ספר בראשית, ספר הזוהר, ושוב ביאליק, ברנר, אחד העם... מדי פעם מתעלה העיון לרגעים יפים (שאם לשזור קטעים מהספר בסילבוס זה או אחר, ראוי שיהיו אלו), כגון קטע יפהפה שבו מתאר גורביץ' את האופן שבו הזמן והחזרה היומיומית הופכים לקביעות, מבנה, מקום, בית, עיר או רחוב' (עמ' 82-83); או העיון בסיפור מגדל בבל כמופע טכנולוגי, כמגדל של מילים ולא של לבנים (עמ' 125), והשפה כ"אורגת וטווה את המקום... הופכת את המקום לעצמו, עד שהשמים נראים מקומיים..." (עמ' 126-127). אך אז שב הפייסני, הבלתי מתעמת עטור כרכובי דרידה, בשלאר, דלו, באחטין, ומעל לכל בפרויד ופועיו המאוחרים (כלאקאן), כולם כמו אוזנים זה בזה, שזורים זה בזה, כאילו לא הבינו עד תום מדוע נקראו לזה המקום.

ניכרת חוקיות בעיוניו של גורביץ': בראש העיון מוצבת הבחנה מושגית בינארית מובנת ומיידית בדמות מטבע לשון חינוכי שמלווה את תת הפרק הבא שוב ושוב בריבוי הטיות, אגב שזירת ידענות כללית-פילולוגית: טופוגרפיה, פרקי אבות, תורה שבעל פה וכיוצא באלה. למשל: לידיות (עמ' 188 ו-211), מיהות (עמ' 188), הימנונות (עמ' 162), עילום (עמ' 142), הינניות (עמ' 185), אניות (עמ' 192), הילידיות (עמ' 47). כך, משעה שהוקם מטבע הלשון, נעשה בו שימוש תכוף, שתכליתו לא פעם אינה ברורה לאשורה, וגורביץ' כמו ממולל את המילים סתם. משם כבר סלולה הדרך לעבור לאתר המילול הבא והלאה, הלאה.

למשל, בפרק "על הגבול – חסימות, מעברים, טיולים" (עמ' 184) מתחיל העיון במלמול חסר מעצורים של המילה "גבול" (והטיות אחרות של השורש ג.ב.ל) על צירופיה השונים: חבל כגבול, ג'בל, ההרים כגבולות טבעיים, גבול כמגדיר מקום ושם, גבול כטריטוריה, תחום מוגבל. ואז מן התנ"ך (כמובן): "בכל גבול ישראל"⁸. הנה שיטת פליטת המילה/צירוף הסמיכות/המימרה לובשת גוף, ואז ההידוס והשכשוך סביבה, סביב המקום, ואנו נותרנו כחולמים, והופ, נסתם העיון, עוברים (מהר, מהר): "הגבול חוצה את הארץ...", "הגבול... בלב כל חייל...", "הגבול הוא בלב המקום, הצבא על הגבול, מדווחים מהגבול, יש מחסומים על הגבול, והגבול... לא מוגדר, יש גבול לבנון, יש גבול מצרים, יש גבול ירדן, אבל בעצם אין גבול..." (עמ' 184); ואנו רק בפסקה השנייה בתחילת הפרק, והוא מוסיף וממשיך, אינו עוצר, אסוציאטיבי ונמרץ מתמיד. וכמובן, הגבול בערבית (עמ' 184), והגבול באכדית (עמ' 185), והגבול כמצב חברתי, ולהיות על הגבול כמצב נדיר, והפניה למושג שטבע סטרן "רגע עכשיו" ומראה מקום (סתום) לספר. ללא רחם (פילולוגיה של ממש). ואז לבינארי: גבול דק מול גבול עבה (עמ' 188-189), ועוד אזכור (שאינו מתפתח ונפטר בטרם עת) של אלפרד שיץ' והפנומנולוגיה ככה: "על הדרך" (עמ' 186), וטוהר וטומאה של דאגלס, והמשוגע שעל הגבול (פוקו), והגאון (עמ' 191) – לכל אחד משפט עד פסקה והלאה, אץ רץ. וצצה האחרות כמובן (עמ' 191), וזהות ושתיקה (עמ' 192) ושפה (עמ' 192) וזרובבל (עמ' 193) ללא די, וכך גם

6 ודוק שאין מדובר חלילה בערבי הישראלי או בעובד הזר במדרחוב נווה שאנן, בתחנה המרכזית של תל אביב. וכאן מתעורר ספק בלב: האם קושי זה אכן ייחודי כל כך דווקא ליהודי הציוני? האם אינו רלוונטי גם עבור מיליארדי המוסלמים הפונים בתפילתם למכה ומייחלים למקום הגדול? האם אין הם נתונים ממש "כמונו" במצב תיאורטי בין המקום הגדול לקטן?

7 "...הזמן עצמו נהיה מעין מקום, אפשר לגור בו..." (עמ' 82).

8 מלכים א' א', ג'.

עם לידיעות (ראו עמ' 211-215, ובעיקר 214), ועם הזמן הקטן והזמן הגדול (עמ' 90-91), כשהשיא מגיע בחיבור אודות הזהות והאחד (החצייה של/אל האחד [עמ' 196]) על פני כשלושה עמודים תמימים וממוללים (הלוא הם 198, 199 ו-200).

אגדה מספרת שעד לתחילת המאה העשרים, עת החל פועלו של דה-הוססיר,⁹ שלטה בכיפה השיטה הפילולוגית בלימודי השפה והלשון, שהתאפיינה בחקר דיאכרוני של התפתחות השפה שכבה אחר שכבה, באמצעות איסוף וקטלוג טקסונומי של אנקדוטות, מילים, ביטויים וחיידודים. דה-הוססיר, כך נטען, היה מי שדחק את רגלי הפילולוגים אל מחוץ לכותלי האקדמיה, כשפנה לבחון את המבנה הסינכרוני של השפה (תחת תוכנה) בבלשנות סטרוקטורליסטית (linguistics) כפי שאנו מכירים ומתרגלים אותה כיום. מאז ועד ימינו אנו קשה למצוא פילולוג באקדמיה, ואפשר שספר זה הוא בגדר סנונית ראשונה המבשרת ראשיתה של תקופה.

9 ראו דה-הוססיר, פ' (2005 [1916]). קורס בבלשנות כללית. תל אביב: רסלינג.